

सुभाषित व्याकरण - २६

Subhāṣita Vyākaraṇa - 26

(A compilation of Saṃskṛta well said verses with full grammar and meaning)

**Compiler: Kishore Nayak
Editor: Padmakar Gangatirkar**

शुक्रवार चैत्र तृतीया १९४५ शोभकृत संवस्तर

नावं न शक्यमारुह्य स्थले विपरिवर्तितुम् ।

तथैव रथमारुह्य नाषु चर्या विधीयते ॥२१६॥ -महाभा अश्वमेधपर्व १४.५०.३०

नावम् आरुह्य स्थले विपरिवर्तितुम् शक्यम् न (भवति)। तथा एव रथम् आरुह्य आषु चर्या न विधीयते ॥

After boarding a boat, it is not possible to move around freely (like one does on the ground). Similarly, after boarding a carriage, one cannot go around in waters.

One must behave according to the circumstances.

नावम्- स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of नौ- boat, ship, vessel, आरुह्य- after mounting, boarding- पू. का. वा. ल्यबन्त धा. सा. अव्यय of आ+ रुह्य- to mount, ascend, climb- (रुह्य- रोहति- १ ग. प. प. to grow, spring up), स्थले- न. लिं. स. वि. ए. व. of स्थलम्- ground, land, आषु- न. लिं. स. वि. ब. व. of आपस्- water, विपरिवर्तितुम्- to go about, revolve around- पू. का. वा. हेत्वर्थक तुमन्त धा. सा. अव्यय of वि+परि+ वृत्- to work contrary to rule, adversely, (वृत्- वर्तते १ ग. आ. प. to be, to remain), शक्यम्- possible, feasible- न. लिं. प्र. वि. ए. व.- शक्य- (also शकनीय & शक्तव्य)- क. वि. धा. सा. वि. of शक्- शक्नोति ५ ग. प. प. to be able, competent, रथम्- पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of रथः- chariot, carriage, car, चर्या- moving about, walking around- स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., विधीयते- कर्मणि प्रयोग प्र. पु. ए. व. of वि +धा- to accomplish, to do, perform- (धा- दधाति- धते ३ ग. उ. प. to hold, bear), न- no, not, तथा- likewise, similarly, एव- just, merely, only-all अव्यय

निकटस्थं गरीयांसमपि लोको न मन्यते ।

पवित्रामपि यन्मर्त्या न नमस्यन्ति जाह्वीम् ॥२१७॥ -सुभाषितरत्वभाण्डागार

लोकः निकटस्थम् गरीयांसम् अपि न मन्यते। यद् मर्त्यः पवित्राम् अपि जाह्वीम् न नमस्यन्ति ॥

Anything near by or easily available is not valued by the people. Though river Ganges is sacred, people (staying on the banks) do not respect (worship) her.

This is obvious by the pollution all along the river Ganga. Yes, there is Ganga Aarati every day, but what good is it?

लोकः- people, the world- पु. लिं. प्र. वि. ए. व., निकटस्थम् & गरीयांसम्- both in पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of निकटस्थः- one who is close by- निकट- adjctv- near, close, proximate- निकटे तिष्ठति इति- निकटस्थः- उपपद तत्पुरुष स. & गरीयस्- adjctv- more important, superior, मन्यते- वर्त. प्र.. पु. ब. व. of मन्- ४ ग. आ. प. to think, consider, मर्त्यः- पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of मर्त्यः- a mortal, a human being, पवित्राम् & जाह्वीम्- both in स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of पवित्रा- sacred, pure, holy- पवित्र-adjctv & जाह्वी- Ganga (Ganges) river, नमस्यन्ति- द्वि. भविष्य प्र. पु. ब. व. of नम्- नमति-ते १ ग. उ. प. to bow, salute, make obeisance, अपि- also, even, and न- no, not, यद्- since, because- all अव्यय

पूजनीया महाभागा: पुण्याश्च गृहदीप्तयः ।

स्त्रियः श्रियो गृहस्योक्तास्तस्माद्रक्ष्या विशेषतः ॥२१८॥ -महाभा- उद्योगपर्व ५.३८.११

स्त्रियः श्रियः पूजनीया: महाभागा: पुण्याः च गृहस्य गृहदीप्तयः (इति) उक्ताः (सन्ति)। तस्मात् (ताः) विशेषतः रक्ष्या: (कारयेयुः) ॥

It is said that women are harbingers of prosperity. They are adorable, blessed, pure and brighten any household. Therefore they are to be protected by all means.

स्त्रियः, श्रियः, पूजनीयाः, महाभागाः, पुण्याः, गृहदीप्तयः उक्ताः & रक्ष्याः- all in स्त्री. लिं. प्र. वि. ब. व. of स्त्री- a woman, female, श्री- wealth, prosperity, fortune, पूजनीया- worth worshipped, honoured- पूजनीय (also पूज्य & पूजितव्य)- क. वि. धा. सा. वि. of पूज्- पूजयति- ते १० ग. उ. प. to worship, adore honour, respect, महाभागा- very blessed, very lucky- महत्- adjctv- great, very, abundant & भागः- fortune, fate, share- महान् भागः यस्याः सा- महाभागा- बहुव्रीहि स., पुण्यम्- holy, sacred, pure- पुण्यम् अस्याः अस्तीति पुण्या / ताः- पुण्याः- तद्वितान्तरूपम्- one endowed with purity, गृहदीप्तिः- one who illuminates the household- गृहम्- house, abode, दीप्तिः- brightness, splendour, lustre- गृहस्य दीप्तिः- ष. तत्पुरुष स., उक्ता- said to be, spoken of- उक्त- क. भू. धा. वि. of वच्- वक्ति २ ग. प. प. to say, speak & रक्ष्या- to be protected, taken care of- रक्ष्य (also रक्षणीय & रक्षितव्य)- क. वि. धा. सा. वि. of रक्ष- रक्षति १ ग. प. प. to protect, guard, गृहस्य- न. लिं. ष. वि. ए. व. of गृहम्- house, abode, तस्मात्- therefore- पं. वि. ए. व. of तद्- that, it, च- and & विशेषतः (विशेषतस्)- particularly, specially- both अव्ययः

काकैः सह विवृद्धस्य कोकिलस्य कलागिरः।

खलसङ्गेऽपि नैष्ठुर्यं कल्याणप्रकृतेः कुतः॥२१९॥ -- courtesy सुधर्मादिनपत्रिका

काकैः सह विवृद्धस्य कोकिलस्य, (गिरः) कलागिरः (भवन्ति)। खलसङ्गे (स्थितस्य) कल्याणप्रकृतेः अपि नैष्ठुर्यम् कुतः (शक्यम् भवति)?

A cuckoo (Koyal), (even) brought up by crows, attains its (natural) melodious voice. Even in the company of a wicked person, how can a noble person be cruel?

काकैः- पु. लिं. तृ. वि. ब. व. of काकः- crow, विवृद्धस्य, कोकिलस्य & कल्याणप्रकृतेः- all in- पु. लिं. ष. वि. ए. व. of विवृद्धः- grown up, brought up, prospered- विवृद्ध- क. भू. धा. वि. of वि+ वृध्- to grow, increase, prosper -(वृध्- वर्धते १ ग. प. प. to grow), कोकिलः- Indian cuckoo bird & कल्याणप्रकृतिः- one who is endowed with noble quality- कल्याण- adjctv- holy, noble, good, auspicious, blessed & प्रकृतिः- nature, character- कल्याणी प्रकृतिः यस्य सः- कल्याणप्रकृतिः- बहुव्रीहि स., कलागिरः- स्त्री. लिं. प्र. वि. ब. व. of कलागिरः- melodious voice, sweet singing- कला- स्त्री. लिं.- any practical art, गिर- speech, words, language- कलापूर्णः/ कलायुक्ताः गिरः- कलागिरः- मध्यमपदलोपी स., खलसङ्गे- पु. लिं. स. वि. ए. व. of खलसङ्गे- a company of bad or wicked person- खलः- bad or wicked person, सङ्गः- contact, togetherness, friendship- खलस्य सङ्गः- ष. तत्पुरुष स., नैष्ठुर्यम्- wickedness, cruelty, harshness- न. लिं. प्र. वि. ए. व.- निष्ठुर- adjctv- hard-hearted cruel, सह- with, together with, कुतः (कुतस्)- from where, in what manner, how, wherfore, अपि- even, also- all अव्ययः

परवाच्येषु निपुणः सर्वे भवति सर्वदा ।

आत्मवाच्यं न जानीते जानन्नपि मुह्यति ॥२२०॥ -महाभा कर्णपर्व अ.४५ श्लो.४४

सर्वः परवाच्येषु सर्वदा निपुणः भवति। (परन्तु सः) आत्मवाच्यम् न जानीते। जानन् अपि मुह्यति ॥

Everyone is an expert in finding faults in others. (However,) he does not know his own shortcoming. Even after realizing it, he is perplexed !

सर्वः- every one, निपुणः- adjctv- clever, skilful, expert & जानन्- one who is knowing, realising- कर्तरि वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of ज्ञा- जानाति- जानीते ९ ग. उ. प. to know, understand, realise- all in- पु. लिं. प्र. वि. ए. व., परवाच्येषु- न. लिं. स. वि. ब. व. of परवाच्यम्- blaming or censuring others- परः- other, another- वाच्यम्- blemish, fault- परस्य वाच्यम्- परवाच्यम्- ष. तत्पुरुष स., आत्मवाच्यम्- one's own fault or wrong doing, blemish- आत्मन्- self, one's own- आत्मनः वाच्यम्- ष. तत्पुरुष स., भवति, जानीते & मुह्यति- all वर्त. तृ. पु. ए. व. of भू- १ ग. प. प. to be, to exist, ज्ञा- to know (see above) & मुहू- ४ ग. प. प. to be perplexed, to err, to be infatuated, सर्वदा- always, at all times, न- no, not, अपि- even, also-all अव्ययस

नित्यं सन्तः कुले जाताः पावकोपमतेजसः ।

क्षमावन्तो निराकाराः काष्टेऽग्निरिव शेरते ॥२२१॥ -महाभा उद्योगपर्व ५.३८.१४

कुले जाताः, पावकोपमतेजसः, क्षमावन्तः, निराकाराः, सन्तः नित्यम् काष्टे अग्निः इव शेरते ॥

Those who are born in good family, who have brilliance (brightness) like that of fire, who have great forbearance (patience), who are unassuming and noble (good, sagely), always remain restful like a fire which remains hidden in a piece of wood.

जाताः, पावकोपमतेजसः, क्षमावन्तः, निराकाराः & सन्तः- all in पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of जातः- born, taken birth, produced- जात- क. भू. धा. वि. of जन- जायते ४ ग. आ. प. to be born, produced, पावकोपमतेजस्- one who has brilliance like a fire- पावकः- पु. लिं.- fire, उपमा- स्त्री. लिं.- resemblance, similarity & तेजस्- brilliance, lustre, splendour- पावकस्य इव उपमा यस्य सः- पावकोपमः & पावकोपमः तेजस् यस्य सः- पावकोपमतेजस्- both बहव्रीहि स., क्षमावत्- one who has patience- क्षमा- स्त्री. लिं.- patience, forgiveness, forbearance, वत्- suffix implies quality, निराकार- one who is modest, unassuming- निर्- अव्यय- without, free of, आकार- form, aspect, countenance- आकारम् निराकृत्य- निराकारम्- अव्ययीभाव स., & सत्- noble, good, sagely, काष्टे & कुले- both in न. लिं. स. वि. ए. व. of काष्टम्- a piece of wood, timber & कुलम्- family, race, अग्निः- fire- पु. लिं. प्र. वि. ए. व., शेरते- वर्त. प्र.. पु. ब. व. of शी- शेरते २ ग. आ. प. to sleep, lie down, rest, इव- like, in the manner, similar to & नित्यम्- always, daily- both अव्ययस

यस्य मन्त्रं न जानन्ति बाह्याश्वाभ्यन्तराश्व ये ।

स राजा सर्वतश्शक्षिरमैश्वर्यमश्रुते ॥२२२अ॥- महाभा उद्योगपर्व ५. ३८.१५ पाखे:

यस्य कृत्यं न जानन्ति मन्त्रं वा मन्त्रितं परे।
कृतमेवास्य जानन्ति स वै पण्डित उच्यते ॥२२२ब॥

अ) यस्य मन्त्रम्, ये बाह्याः च (ये) आभ्यन्तराः च न जानन्ति, सः राजा सर्वतश्शक्षुः चिरम् ऐश्वर्यम् अश्रुते॥

ब) यस्य कृत्यम् वा मन्त्रम् (वा) मन्त्रितम् (वा) परे न जानन्ति, अस्य कृतम् एव जानन्ति, सः वै पण्डितः (इति) उच्यते॥

A) A king, whose secret plans are not known to outsiders, nor to the people around him and the one who has an eye all around (through the network of his spies), enjoys his sovereignty over his kingdom for a long time.

B) It is said that, a person, whose secret plans or his consultations are not known to the others (beforehand) but are known only through his achievements, is indeed a wise man.

यस्य- whose & अस्य- his- पु. लिं. ष. वि. ए. व. of यद्- who & इदम्- he, मन्त्रम्- secret plan, consultation, counseling ऐर्शर्यम्- wealth prosperity, sovereignty, चिरम्- for a long time, कृत्यम्- what work to be done, duty, function, business- कृत्य- (also करणीय, कर्तव्य & कार्य)- क. वि. धा. सा. वि. of कृ- करोति- कुरुते ८ ग. उ. प. to do, कृतम्- that which is accomplished, performed done- कृत- क. भू. धा. वि. of कृ- to do, मन्त्रितम्- that which is counseled, advised, secretly planned- मन्त्रित- क. भू. धा. वि. of मन्त्र- मन्त्रयते १० ग. आ. प. to deliberate, take counsel, consult- all in न. लिं. द्वि. वि. ए. व., ये, बाह्याः, आभ्यन्तराः & परे- all in पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of यद्- who, बाह्यः- stranger, outsider, foreigner, आभ्यन्तरः- insider, a person around (अभ्यन्तर-adjctv- inner, interior) & परः- other, outsider, stranger, जानन्ति- वर्त. प्र. पु. ब. व. of ज्ञा- जानाति- जानीते ९ ग. उ. प. to know, understand, सः: राजा, सर्वतश्क्षुः & पण्डितः- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of तद्- he, राजन्- King, सर्वतश्क्षुस्- one who has an eye all-around- सर्वतः: (सर्वतस्)- अव्यय- from every side, everywhere, all-around & चक्षुस्- न. लिं- eye, vision- सर्वतः चक्षुसौ यस्य सः:- सर्वतश्क्षुस्- बहुत्रीहि स. & पण्डित- an expert, wise man, learned, अश्वते- वर्त. प्र. पु. ए. व. of अश्- ५ ग. आ. प. to get, obtain enjoy, उच्यते- कर्मणि प्रयोग- प्र. पु. ए. व. of वच्- वक्ति २ ग. प. प. to say, speak, च- and, न- no, not, वै- a particle of affirmation or certainty- indeed, surely, वा- or, and, एव- merely, just, only- all अव्ययः

आयुः श्रियं यशो धर्मं लोकानाशिष एव च।

हन्ति श्रेयांसि सर्वाणि पुंसो महदतिक्रमः ॥२२३॥ -श्रीमद्भागवत- स्कन्ध-१० अ. ४ श्लो ४६

पुंसः महदतिक्रमः, (तस्य) आयुः, श्रियम्, यशः, धर्मम्, आशिषः, लोकान्, सर्वाणि श्रेयांसि एव च हन्ति॥

A person's blatant disrespect of his elders (or the right ways), destroys his life, wealth, reputation, Dharma, blessings, his life in three worlds and his entire meritorious credits.

पुंसः- पु. लिं. ष. वि. ए. व. of पुंस्- man, human, महदतिक्रमः- disrespecting the elders or eminent people- in पु. लिं. प्र. वि. ए. व.- महत्- great, mighty, eminent, distinguished, अति- अव्यय- exceedingly, over, surpassing, क्रमः- step, order, accepted course- क्रमम् अतिकृत्य- अतिक्रमः- overstepping, breach of decorum, disregard, disrespect- महताम् अतिक्रमः- महदतिक्रमः- ष. तत्पुरुष स., आयुः & यशः- both in न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of आयुस्- life span, age & यशस्- fame, reputation, आशिस्, श्रियम् (श्रीम)- in स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of श्री- wealth, prosperity, आशिषः- in स्त्री. लिं. द्वि. वि. ब. व. of आशिस्- blessing, benediction, धर्मम्- in पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of धर्मः- right codes of conduct- (Dharma), लोकान्- in पु. लिं. द्वि. वि. ब. व. of लोकः- world, division of the universe- (supposed to comprise of स्वर्ग, पृथ्वी & पाताल), सर्वाणि & श्रेयांसि- both in न. लिं. द्वि. वि. ब. व. of सर्वम्- all, entire, whole & श्रेयस्- virtue, fortune, blessing, meritorious credit for righteous deeds done, हन्ति- वर्त. प्र. पु. ए. व. of हन्- २ ग. प. प. to kill, destroy, strike, एव- only, just, merely & च- and- both अव्ययः

दृष्टं किमपि लोकेऽस्मिन् न निर्दोषं न निर्गुणम् ।

आवृणुध्वमतो दोषान् विवृणुध्वं गुणान् बुधाः ॥२२४॥- courtesy सुधर्मादिनपत्रिका

अस्मिन् लोके किम् अपि न निर्दोषम् (तथा) न निर्गुणम् दृष्टम् (अस्ति) । बुधाः अतः (मनुष्याणाम्) दोषान् आवृणुध्वम् (तथा) गुणान् विवृणुध्वम् (कुर्यात्) ॥

In this world, one has not observed anybody seen without any faults or without any (good) attributes. Therefore, wise-men should hide people's faults and bring out their good virtues.

अस्मिन् & लोके- पुनः लिं. स. वि. ए. व. of इदम्- this, it & लोकम्- world, people, बुधाः- पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of बुध- a wise or learned man, दोषान् & गुणान्- both in- पु. लिं. द्वि. वि. ब. व. of दोषः- fault, shortcoming, defect, blemish & गुणः- virtue, quality, merit, excellence, किम्- which, what- (न किम् अपि- nothing which is/ that is), दृष्टम्- seen, observed- दृष्ट- क. भू. धा. वि. of दृश- पश्यति १ ग. प. प. to see, observe, निर्दोषम्- faultless, one which is without a blemish & निर्गुणम्- one with supreme spirit, stringless, without any attributes- निर् (निस)- अव्यय- prefix implies: devoid of, without- दोषम् निराकृत्य- निर्दोषम् & गुणम् निराकृत्य- निर्गुणम्- both अव्ययीभाव स.- all in- न. लिं. प्र. वि. ए. व., आवृणुध्वम् & विवृणुध्वम्- both in वर्ते. द्वि. पु. ब. व. of आ+ वृ- cover, conceal, hide & वि+ वृ- to unfold, disclose, reveal, spread- (वृ- वृणोति- वृणुते- ५ ग. उ. प. to choose, select, cover, conceal), अपि- even, also, न- no, not & अतः (अतस्)- hence, therefore- all अव्ययः

निजवर्षाहितस्त्रेहा बहुभक्तजनान्विताः ।

सुकाला इव जायन्ते प्रजापुण्येन भूमुजः ॥२२५॥- हर्षचरितम् ३.१, - सुधर्मादिनपत्रिका

निजवर्षाहितस्त्रेहाः (तथा) बहुभक्तजनान्विताः, भूमुजः प्रजापुण्येन, सुकालाः इव जायन्ते ॥

Kings who are determined to do well for their own country and who have support of large number of faithful followers, come into existence, at appropriate time, to bring good fortune to his subjects.

निजवर्षाहितस्त्रेहाः, बहुभक्तजनान्विताः, भूमुजः & सुकालाः- पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of निजवर्षाहितस्त्रेहः- one who has totally set his mind on doing good for his own country- निज- adjctv- one's own, self, वर्षः- country, land, आहित- set, placed, deposited- क. भू. धा. वि. of आ+ हि- to set, place (हि- हिनोति ५ ग. प. प. to cast, gratify, incite), स्त्रेहः- love, affection, kindness- निजस्य वर्षः- निजवर्षः- ष. तत्पुरुष स., निजवर्षे आहितः- निजवर्षाहितः- स. तत्पुरुष स. & निजवर्षाहितः स्त्रेहः यः सः- निजवर्षाहितस्त्रेहः- बहुव्रीहि स., बहुभक्तजनान्वितः- one who has support of large number of faithful followers- बहु- adjctv- many, large, भक्त- a devotee, follower, faithful- क. भू. धा. वि. of भज्- भजति- ते १ ग. उ. प. to follow, attend upon, have, enjoy, जनः- people, अन्वितः- one who is followed, possessed of- अन्वित- क. भू. धा. वि. of अनु+ इ- to follow, go after, support- (इ- एति २ ग. प. प. to go), भूमुजः- a king, ruler- भूः- स्त्री. लिं.- land, earth, भूजः- adjctv- enjoying, ruling- (भूजः- भुनक्ति- भुंक्ते ७ ग. उ. प. to eat, enjoy, rule)- भुवम् भुनक्ति इति- उपपद तत्पुरुष स. & सुकालः (= सुसमयः)- one who has time most suited for him, one having opportune time- सु- अव्यय- good, opportune, कालः- time, period- सुभगः कालः यस्य सः- सुकालः- बहुव्रीहि स., प्रजापुण्येन- पुनः लिं. तृ. वि. ए. व. of प्रजापुण्य- good fortune of the subjects- प्रजा- subjects, people mankind, पुण्य- fortune, meritorious deed- प्रजायाः-

पुण्यम्- प्रजापुण्यम्- ष. तत्पुरुष स., जायन्ते- वर्त. प्र. पु. ब. व. of जन्- जायते ४ ग. आ. प. to be born, to happen, to become इव- as if, as it were- अव्यय

आरभन्तेऽल्पमेवाज्ञाः कामं व्यग्रा भवन्ति च ।

महारम्भाः कृतधियस्तिष्ठन्ति च निराकुलाः ॥२२६॥ -शिशुपालवधम् मल्लिनाथव्याख्योपेतम् द्वि. सर्ग ७९

अज्ञाः अल्पम् एव आरभन्ते कामम् व्यग्राः च भवन्ति । कृतधियः (तु) महारम्भाः निराकुलाः च तिष्ठन्ति ॥

Ignorant people undertake just very small work and are bewildered. The learned people undertake great assignments and remain unperplexed till completion of their work.

अज्ञाः, व्यग्राः, कृतधियः, महारम्भाः & निराकुलाः- all in- पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of अज्ञः- adjctv- stupid, ignorant, not endowed with power of understanding, व्यग्रः- adjctv- bewildered, perplexed, frightened, कृतधीः- adjctv- wise, learned, determined- कृतम्- done, made- कृत- क. भू. धा. वि. of कृ- करोति-कुरुते ८ ग. उ. प. to do, make, धीः- स्त्री. लिं.- understanding, conception, intellect- कृता धीः येन सः- कृतधीः- बहुव्रीहि स. & महारम्भः- undertaking great works, enterprising & निराकुलः- unperplexed- निर- अव्यय- prefix implies without, devoid of, आकुलः- adjctv- overcome, afflicted, bewildered, अल्पम्- द्वि. वि. ए. व. of अल्प- adjctv- small, little, आरभन्ते, भवन्ति & तिष्ठन्ति- all in वर्त. प्र पु. ब. व. of आ+ रभ्- to start, commence, to set about - (रभ्- रभते १ ग. आ. प. to begin), भू- भवति- १ ग. प. प. to be, to exist, become & स्था- तिष्ठति- १ ग. प. प. to stay stand, च-and, एव- only, merely, just & कामम्- very well, of their own, no doubt- all अव्ययः

जानीयात् प्रेषणे भृत्यान् बान्धवान् व्यसनागमे ।

मित्रं च आपत्तिकालेषु भार्याम् च विभवक्षये ॥ २२७ ॥ - चाणक्यनीतिदर्पण- १.११

भृत्यान् प्रेषणे, बान्धवान् व्यसनागमे, मित्रम् च आपत्तिकालेषु (तथा) भार्याम् च विभवक्षये जानीयात् ॥

One should know (the ability of) servants (to accomplish the task) when sent on a mission, (the willingness of) relatives when faced with difficulties, (help from) a friend during adverse times and (ability of) the wife (for survival) during loss of wealth.

भृत्यान् & बान्धवान्- both in- पु. लिं. द्वि. वि. ब. व. of भृत्यः- servant, dependant, one who is to be supported, maintained- भृत्य- (also- भरणीय, भरत्य & भार्य)- क. वि. धा. सा. वि. of भू- बिभर्ति- बिभृते ३ ग. उ. प. to support, maintain & बान्धवः- a relative, kinsman, मित्रम्- न. लिं- a friend, an aliy- in न. लिं. द्वि. वि. ए. व., भार्याम्- स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of भार्या- wife, प्रेषणे, व्यसनागमे & विभवक्षये- all in पु/न. लिं. स. वि. ए. व. of प्रेषण- despatching, sending on a mission- (प्र+ इष्- to send forth, despatch- इष्- इष्ट्यति ४ ग. प. प. to go, cast), व्यसनागमः- time of difficulty, calamity, hardship- व्यसनम्- न. लिं.- difficulty, calamity, hardship & आगमः- arrival, coming (आ+ गम् to arrive, come- गम्- गच्छति १ ग. प. प. to go)- व्यसनस्य आगमः- व्यसनागमः & विभवक्षयः- विभवः- पु. लिं.- wealth, prosperity, क्षयः- loss, decline, depletion- (क्षि- क्षयति, क्षिणोति & क्षिणाति १, ५ & ९ ग. प. प. to destroy, affect, ruin)- विभवस्य क्षयः- विभवक्षयः- both ष. तत्पुरुष स., आपत्तिकालेषु- during calamity, difficulty- पु. लिं. स. वि. ब. व. of आपत्तिकालः- आपत्तिः- स्त्री. लिं.- calamity, difficulty, कालः- पु. लिं.- period, time- आपत्ते: कालः- ष. तत्पुरुष स., जानीयात्- विधर्थ प्र. पु. ए. व. of ज्ञा- जानाति- जानीते ९ ग. उ. प. to know understand, च-and- अव्यय

अनीर्षुर्गुप्तदारश्च संविभागी प्रियंवदः।

शलक्षणो मधुरवाकस्तीणां न चासां वशगो भवेत् ॥२२८॥ -महाभा उद्योग ५.३८.१० - सुधर्मादिनपत्रिका

(मनुष्यः) अनीर्षुः, गुप्तदारः, संविभागी, प्रियंवदः, शलक्षणः, स्तीणाम् मधुरवाक् च भवेत्, (परन्तु सः) आसाम् वशगः च न (भवेत्) ॥

A person should not jealous, should be a good protector of his wife, an ideal partner, a sweet talker, gentle and pleasant to women. But he should not be totally under their control.

अनीर्षुः- one who is free of jealousy- न ईर्षुः- न ज् तत्पुरुष स. (ईर्ष्य, ईर्ष्य- ईर्ष्यति १ ग. प. प. to envy, to be jealous- ईर्ष्या- ईर्ष्या- envy, jealousy & ईर्ष्यालु- ईर्ष्यु- ईर्षु- envious, jealous), गुप्तदारः- गुप्त- protected, preserved, guarded- क. भू. ध. वि. of गुप्त- गोपयति- ते १० ग. उ. प. to protect, दाराः- पु. लिं. ब. व.- a wife- गुप्ताः दाराः येन सः- गुप्तदारः- बहुव्रीहि स., संविभागी (संविभागिन)- a good participator, sharer, partner- (भागः- share, part- विभागः- partition, division- सम्- अव्यय- prefix implies: proper, well- संविभागः), प्रियंवदः- pleasant speaker- प्रिय- adjctv- loving, likeable, sweet, प्रियम् वदति इति- प्रियंवदः- उपपद तत्पुरुष स., शलक्षणः- adjctv- gentle, soft, polished, मधुरवाक्- मधुर- sweet, pleasant, वाच्- स्त्री. लिं.- talk, language- मधुरा वाक् (वाग) यस्य सः- बहुव्रीहि स. & वशगः- (वशम्- control, influence- वशम् गच्छति इति- उपपद तत्पुरुष स.)- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., स्तीणाम् & आसाम्- their- in स्त्री. लिं. ष. वि. ब. व. of स्त्री- woman, female & इदम्- she, भवेत्- विर्घर्थ प्र. पु. ए. व. of भू- भवति १ ग. प. प. to be, to become, happen, च- and न- no, not

अविद्यायामन्तरे वर्तमानाः:

स्वयं धीराः पण्डितं मन्यमानाः।

जङ्घन्यमानाः परियन्ति मूढाः

अन्धेनैव नीयमाना यथाऽन्धाः ॥२२९॥ - मुण्डकोपनिषद् १. २. ८

मूढाः, अविद्यायाम् अन्तरे वर्तमानाः, स्वयम् धीराः पण्डितम् मन्यमानाः, यथा अन्धेन एव नीयमानाः अन्धाः, (तथा) जङ्घन्यमानाः परियन्ति॥

Stupid people, existing in the midst of ignorance, consider themselves brave and learned, go around troubled and miserable, like blind people led by a blind.

अविद्यायाम्- स्त्री. लिं. स. वि. ए. व. of अविद्या- ignorance, illusion (Maya)- विद्या- knowledge, science, spiritual knowledge, न विद्या- न ज् तत्पुरुष स., अन्तरे- स. वि. ए. व. of अन्तर- adjctv- amidst, being inside, वर्तमानाः, मन्यमानाः, नीयमानाः, जङ्घन्यमानाः धीराः, मूढाः, & अन्धाः- all in पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of वर्तमानः- living, being, existing & मन्यमानः- believing, imagining, thinking- both are in कर्त्तरि वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of वृत्- वर्तते १ ग. आ. प. to be, to exist, मन्- मन्यते, मनुते ४ & ८ ग. आ. प. to think, believe, and नीयमानः- leading, guiding, taking- & जङ्घन्यमानः- getting killed, destroyed, striken- both are in कर्त्तरि वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of नी- नयति-ते १ उ. प. to carry, guide, lead & हन्- हन्ति- desiderative- जिङ्घासति २ ग. प. प. to kill, destroy, strike, धीरः- brave, bold, courageous, मूढः- stupid, foolish, mistaken, ignorant- क. भू. धा. वि. of मुह्- मुह्यति ४ ग. प. प. to be perplexed, stupid, infatuated, & अन्धः- blind, पण्डितम्- in पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of पण्डितः- wise, learned, expert, अन्धेन- in पु. लिं. त्. वि. ए. व. of अन्धः- blind, परियन्ति- वर्त. प्र.. पु. ब. व. of परि+ इ- go around, circumambulate- (इ- एति, इतः यन्ति) २ ग. प. प. to go, to come to), यथा- in which manner, as, like, एव- just, merely, only स्वयम्- oneself, in one's own person- all अव्ययः

पूर्वदत्तेषु या विद्या पूर्वदत्तेषु च यद्धनम्।

पूर्वदत्तेषु या भार्या अग्रे धावति धावति ॥२३०॥ - सुभाषितरत्नभाणडागारम्

मम पाठभेद : भार्या ---> पति: !

या विद्या (मनुष्यस्य) पूर्वदत्तेषु (अस्ति), यद् धनम्(तस्य) पूर्वदत्तेषु च (अस्ति), या भार्या (तस्य) पूर्वदत्तेषु (अस्ति), (तद् सर्वम् तस्य) अग्रे धावति, धावति॥

One's education, wealth and wife (husband) are predestined. Each one of them is placed in advance as one proceeds in life

या (यद्)- which, what, विद्या- knowledge, education, skill, भार्या- wife- all in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., पूर्वदत्तेषु- न. लिं. स. वि. ब. व. of पूर्वदत्तम्- which is given beforehand, predestined- पूर्वम्- adjctv- earlier, beforehand, previous, former, दत्तम्- given, granted- दत्त- क. भू. धा. वि. of दा- ददाति- दत्ते- ३ ग. उ. प. to give, grant, offer- पूर्वम् दत्तम्- पूर्वदत्तम्- वि. पू. प. कर्मधारय स., यद्- which, what & धनम्, money- both in न. लिं. प्र. वि. ए. व., अग्रे- adverb- in front of, in presence of, at the head, धावति- runs- वर्त. प्र. पु. ए. व. of धाव्- to run, to advance, to flow forth- १ ग. प. प., धावति धावति- keeps running, च- and- अव्यय

माता यदि विषं दद्याद् विक्रीणाति पिता सुतम्।

राजा हरति सर्वस्वं तत्र का परिदेवना ॥२३१॥ - चतुर्थचरण- पा. भे.: 'शरणं कस्य जायते'

यदि माता विषम् दद्याद्, पिता सुतम् विक्रीणाति, राजा सर्वस्वम् हरति, तत्र (कस्य अपि) का परिदेवना (भवेत्)? {(तदा मनुष्णेण) कस्य शरणम् जायते?}

If mother herself administers poison or father sells off his own son or a King ruler robs everything, then is there any other lamentation? (then whom do you go for protection?)

माता (मातु)- mother, का (किम्)- what, why, परिदेवना (परिदेवनम्)- lamentation, complaint bewailing, regret- (परिदेवः- wailing, complaining)- all in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., विषम्- poison & शरणम्- refuge, protection, help, shelter- both in न. लिं. द्वि. वि. ए. व., पिता (पितृ)- father & राजा (राजन्)- King, ruler- both in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., दद्यात् - विध्यर्थं तृ. पु. ए. व. of दा- ददाति- दत्ते ३ ग. उ. प. to give, offer, सुतम्- in पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of सुतः- son, विक्रीणाति, हरति, all in वर्त. प्र. पु. ए. व. of वि+ क्री- to sell, to barter, exchange- (क्री- क्रीणाति क्रीणीते १ ग. उ. प. to buy, purchase), हं- हरति- ते १ ग. उ. प. to take away, carry, rob, plunder, steal & जायते- कर्मणि वर्त. प्र. पु. ए. व. जन्- ४ ग. आ. प. to happen, take place, produce, सर्वस्वम्- everything, whole of one's possession- सर्व- pron. adjctv- all, every whole, स्वम् (स्वः)- wealth, property- सर्वम् स्वम्- वि. पू. प. कर्मधारय स., कस्य- whose- in पु. लिं. ष. वि. ए. व. किम्- who, यदि- if, in case, when & तत्र- there, in that case- both अव्यय

न नूनं चात्मनः श्रेयः पथ्यं वा समवेक्षसे । मृत्युकाले यथा मर्त्यो विपरीतानि सेवते ॥२३२अ॥

मुमूर्षूणां हि सर्वेषां यत्पथ्यं तत्र रोचते । पश्याम्यद्य हि कण्ठे त्वां कालपाशावपाशितम् ॥२३२ब॥

-रामायण- ३.५३.१६ & १७

(Here second half of the first and first half of the second forms a Subhashit. Said by Sita to Ravana, when he was kidnapping her to Lanka)

अ) यथा मर्त्यः मृत्युकाले विपरीतानि सेवते, (तथा त्वम्) आत्मनः श्रेयः पथ्यम् वा न नूनम् च समवेक्षसे ॥
 ब) सर्वेषाम् मुमूर्षूणाम् हि, यत् पथ्यम् तद् न रोचते। (अहम्) अद्य हि त्वाम् कण्ठे कालपाशावपाशितम् पश्यामि ॥

A) Just like any mortal, at time of his death, takes adverse actions, (in the same way, at this moment), you are not able perceive clearly, what is to be done for your own good..

(B) All those who wish to die, do not adhere a good path. At this moment, I see your neck getting tied badly with the noose of God of death,

मर्त्यः- mortal, human being- पु. लिं. प्र. वि. ए. व., मृत्युकाले & कण्ठे- both in- पु. लिं. स. वि. ए. व. of मृत्युकालः- at the time of death- मृत्युः- death, कालः- time- मृत्योः कालः- ष. तत्पुरुष स. & कण्ठः- neck, throat, विपरीतानि- न. लिं. द्वि. वि. ब. व. of विपरीतम्- adverse, inauspicious, contrary- विपरीत- क. भू. धा. वि. of वि+परि +इ- to change (usually for the worse)- इ- एति- २ ग. प. प. to go, सेवते & रोचते- both in वर्त. प्र. पु. ए. व.- १ ग. आ. प. of सेव- to serve, attend to, to take recourse to & रुच- to like, to be pleased with, आत्मनः- पु. लिं. ष. वि. ए. व. of आत्मन्- self, one's own, soul, श्रेयः (श्रेयस)- virtue, welfare, good & पथ्यम्- well-being, welfare, wholesome- both in न. लिं. द्वि. वि. ए. व., समवेक्षसे- वर्त. म. पु. ए. व. of सं+अव + ईक्ष- inspect or consider clearly- (ईक्ष- ईक्षते- १ ग. आ. प. to see, perceive), सर्वेषाम् & मुमूर्षूणाम्- both in पु. लिं. ष. वि. ब. व. of सर्वः- all, everyone & मुमूर्षुः- one who wants to die- (मृ- म्रियते ६ ग. आ. प. to die, perish- प्रयोजक- मारयति-ते- to kill- desiderative- मुमूर्षति- to wish to die), यद्- which, what, पथ्यम्- see above & तद्- that, it- all in न. लिं. प्र. वि. ए. व., त्वाम् & कालपाशावपाशितम्- पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of युष्मद्- you & कालपाशावपाशितः- one who is badly ensnared with the noose of God of death- कालः- God of death (Yama), पाशः- noose, fetter, अव- अव्यय- prefix to verbs implies: determination, discomfiture, पाशित- adjctv- bound, ensnared, अवपाशितः- badly ensnared- क. भू. धा. वि. of अव+ पश्- to badly ensnare- पश्- पाशयति- ते १० ग. उ. प. to to bind, tie- कालस्य पाशः- कालपाशः- ष. तत्पुरुष स. & कालपाशेन अवपाशितः- कालपाशावपाशितः- त्. तत्पुरुष स., पश्यामि- वर्त. उ. पु. ए. व. of दृश्- पश्यति १ ग. प. प. to see, look at, यथा- in which way, as, like, for instance, न- no, not, अद्य- now, today, now itself, हि- surely, indeed, वा- or, नूनम्- certainly, surely, indeed, च- and - all अव्यय

क्षीणे स्वहृदयग्रन्थौ न बन्धोऽस्ति पुनर्गुणैः ।

यत्नेनापि पुनर्बद्धं केन वृत्ते च्युतं फलम् ॥२३३॥ - योगवासिष्ठ प्र.५ सर्ग ७४ श्लो. ७५

क्षीणे स्वहृदयग्रन्थौ, पुनः गुणैः बन्धः न अस्ति, (यथा वृत्तात) च्युतम् फलम्, यत्नेन अपि, केन पुनः वृत्ते बद्धम् (भवति) ॥

A person, free of bondages of his heart (from worldly attachments), cannot again be tied down by his nature. Who has attached, even with great effort, a fruit back to its stalk, once detached from it?

क्षीणे & स्वहृदयग्रन्थौ- पु. लिं. स. वि. ए. व. of क्षीणः- emaciated, waned, worn-out- क्षीण- क. भू. धा. वि. of क्षि- क्षयति, क्षिणोति & क्षिणाति १, ५ & ९ ग. प. प. to destroy, diminish & स्वहृदयग्रन्थिः- knots of one's own heart- स्व- pron. adjctv- one's own, self, हृदय- heart, mind, ग्रन्थिः- tie or knot of a cord-

स्वस्य हृदयम्- स्वहृदयम् & स्वहृदयस्य ग्रन्थिः- स्वहृदयग्रन्थिः- both ष. तत्पुरुष स., गुणैः- पु/न. लिं. तृ. वि. ब. व. of गुण- quality, property, constituent nature (three inherent qualities of- सत्त्व, रजस् & तमस), object of sense (sensory objects- रूप, रस, गन्ध, स्पर्श & शब्द), गुण also means rope cord, string, बन्धः- bondage, confinement- in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., अस्ति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of अस्- २ ग. प. प. to be, to exist, च्युतम्- fallen down, slipped, expelled- च्युत- क. भू. धा. वि. of च्यु- च्यवते १ ग. आ. प. to fall or drop down, फलम्- fruit- both in & बद्धम्- fastened, tied up, united- बद्ध- क. भू. धा. वि. of बंध- बधाति १ ग. प. प. to bind, tie, unite- all in न. लिं. द्वि. वि. ए. व., यत्नेन & केन- both in पु. लिं. तृ. वि. ए. व. of यत्न- effort, attempt, endeavour -(यत्- यतते १ ग. आ. प. to attempt, strive) & किम्- who, वृत्ते- न. लिं. स. वि. ए. व. of वृत्तम्- foot-stalk of a fruit or leaf, न- no, not, पुनः (पुनर)- again, once more, anew, अपि- also, even- all अव्ययः

यदशक्यं न तच्छक्यं यच्छक्यं शक्यमेव तत् ।

नोदके शकटं याति न च नौर्गच्छति स्थले ॥२३४॥ -हितोपदेशो मित्रलाभः श्लो.९१

यद् अशक्यम् न तद् शक्यम् (भवति तथा) यद् शक्यम् तद् शक्यम् एव (अस्ति)। (यथा) उदके शकटम् न याति (तथा) नौः न च स्थलै गच्छति॥

What is impossible cannot be achieved. What is possible is indeed achievable. A cart cannot go around in the water and a ship cannot float on land.

यद्-which, what, तद्- that, it, शक्यम्- one that is possible, feasible, न शक्यम्- अशक्यम्- नञ् तत्पुरुष स.- one that is impossible & शकटम्- cart, carriage, waggon- all in न. लिं. प्र. वि. ए. व., उदके & स्थले- both in न. लिं. स. वि. ए. व. of उदकम्- water & स्थलम्- dry ground, land, नौः- in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व. of नौ- boat, ship, गच्छति & याति- वर्त. प्र. पु. ए. व. of गम्- १ ग. प. प. to go, proceed & या- २ ग. प. प. to move, go, proceed, न- no, not, च- and, एव- just merely, only- all अव्ययः

यात्यधोऽधः व्रजत्युच्चैर्नरः स्वैरेव कर्मभिः ।

कूपस्य खनिता यद्वत्प्राकारस्येव कारकः ॥२३५॥ -- हितोपदेशो सुहङ्ग्रेदः श्लो.४८

यद्वत् कूपस्य खनिता अधः अधः याति (तथा) प्राकारस्य कारकः उच्चैः एव व्रजति। (तद्वत्) नरः स्वैः एव कर्मभिः (अधः अधः याति तथा उच्चैः च व्रजति)॥

Just like a digger of a well goes progressively downwards and a builder of fort-wall proceeds upwards, a person meets his downfall or achieves high position entirely due to his own actions.

कूपस्य & प्राकारस्य- पु. लिं. ष. वि. ए. व. of कूपः- well & प्राकारः- outer wall of a fort or mansion, खनिता (खनित्)- digger, excavator- (खन्- खनति-ते १ ग. उ. प. to dig, excavate), कारकः- doer, maker, creator- (कृ- करोति- कुरुते ८ ग. उ. प. to do, make) & नरः- man person- all in -पु. लिं. प्र. वि. ए. व., याति & व्रजति- both वर्त. प्र. पु. ए. व. of या- २ ग. प. प. to go, march towards & व्रज्- १ ग. प. प. to go, approach, स्वैः & कर्मभिः- both in तृ. वि. ब. व. स्व- पु/न. लि.- one's own, self & कर्मन्- न. लिं- action, doing, work, यद्वत्- in which way or manner, उच्चैः- high above, upward, अधः (अधस्)- downward, below, lower, एव- only, just, merely-all अव्ययः,

गन्धेन हीनं सुमनं न शोभते
 दन्तैर्विहीनं वदनं न भाति।
 सत्येन हीनं वचनं न दीप्यते
 पुण्येन हीनः पुरुषो जघन्यः ॥२३६॥

सुमनम् गन्धेन हीनम् न शोभते। वदनम् दन्तैः विहीनम् न भाति। वचनम् सत्येन हीनम् न दीप्यते । (तथा) पुरुषः पुण्येन हीनः जघन्यः (गण्यते) ॥

A flower without any fragrance is not attractive. A mouth without any teeth does not look good. A speech not based on truth does not enlighten anyone. Likewise, a person without any meritorious or virtuous deed to his credit is worthless.

सुमनम्-a flower, वदनम्- face, mouth, वचनम्- talk, speech, saying, हीनम्- devoid of, without & विहीनम्- totally devoid of, without (हीन & विहीन- क. भू. धा. वि. of हा- जहाति २ ग. प. प. to give up, abandon, to be devoid of & विहीन- to be totally devoid of) -all in न. लिं. प्र. वि. ए. व., गन्धेन, सत्येन & पुण्येन- all in पुन. लिं. तृ. वि. ए. व. of गन्धम्- fragrance, smell, सत्यम्- truth, fact & पुण्यम्- meritorious or virtuous deed, दन्तैः- in पु. लिं. तृ. वि. ए. व. of दन्तः- tooth, शोभते, भाति & दीप्यते- वर्त. प्र. पु. ए. व. of शुभ- १ ग. आ. प. to be splendid, to look beautiful, to shine, भा- २ ग. प. प. to be bright, splendid & दीप- ४ ग. आ. प. to be lighted, to shine, blaze, पुरुषः- a man, person, हीनः- one who is devoid of, जघन्यः- of low origin, vilest, worst- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., न- no, not- अव्यय

आचारहीनं न पुनन्ति वेदा यद्यप्यधीताः सह षडभिरंगैः।
 छन्दांस्येन मृत्युकाले त्यजन्ति नीडं शकुंता इव जातपक्षाः ॥२३७॥-वसिष्ठ स्मृति ६.३, देवी भागवत-११.२. १
 वेदाः, यदि अपि (ते) सह षडभिः अंगैः अधीताः, आचारहीनम् न पुनन्ति। जातपक्षाः शकुंताः नीडम् त्यजन्ति इव
 छन्दांसि मृत्युकाले एनम् (त्यजन्ति)॥

Vedas, even if they are studied along with their six sub-parts, do not purify a person who does not conduct himself properly. Those scriptures abandon him at the time of his death like birds that desert their nest, once they develop their wings.

वेदाः, अधीताः, जातपक्षाः & शकुंताः- all in पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of वेदः- Veda, scripture, अधीतः- one who has read, studied- अधीत- क. भू. धा. वि. of अधिः+ इ- to read, study- (इ- एति २ ग. प. प. to go, to go to), जातपक्षः- one who has grown wings- जात- grown, produced, acquired- क. भू. धा. वि. of जन्- जायते ४ ग. आ. प. to be born, produced, पक्षः- wing, जातौ पक्षौ यस्य सः- जातपक्षः- बहुव्रीहि स. & शकुंतः- a bird, षडभिः & अंगैः- पुन. लिं. तृ. वि. ब. व. of षष- six & अंग- part or member of a body/thing- शिक्षा कल्पो व्याकरणं निरुक्तं छन्दसामिति । ज्योतिषामयनं चैव षडंगो वेद उच्यते ॥- (Six sub-parts of Vedas), आचारहीनम्, नीडम् & एनम्- all in पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of आचारहीनः- one who does not observe proper conduct or behaviour, -आचारः- conduct, behaviour हीनः- devoid of, wanting in- हीन- क. भू. धा. वि. of हा- जहाति- २ ग. प. प. to leave abandon- यस्य आचार हीन अस्ति - बहुव्रीहि स., नीडः- nest & इदम्- he, पुनन्ति & त्यजन्ति- both in वर्त. प. प. प्र. पु. ब. व. of पू- पुनाति- पुनीते ९ ग. उ. प. to purify, to expiate & त्यज- त्यजति- १ ग. प. प. to leave, abandon, छन्दांसि- न. लिं. प्र. वि. ब. व. of छन्दस्- sacred text, Veda, मृत्युकाले- पु. लिं. स. वि. ए. व. of मृत्युकालः- the time of death- मृत्युः- death, कालः- time, period- मृत्योः कालः- मृत्युकालः- ष. तत्पुरुष स, यदि- in case, if, अपि- even,

also, यद्यपि (यदि + अपि)- even though, न-no, not, इव-like, similar to, सह- with, together with, accompanied by- all अव्ययs

यूयं वयं वयं यूयमित्यासीन्मतिरावयोः।

किं जातमधुना मित्र यूयं यूयं वयं वयम् ॥२३८॥- भर्तृहरि वैराग्य शतक

मित्र, 'यूयम् वयम् वयम् यूयम्' इति आवयोः मतिः आसीत्। अधुना किम् जातम् 'यूयम् यूयम् वयम् वयम्' (इति आवयोः मतिः अभवत्) ?

Oh, my friend, 'you were we and we were you' thus was our thinking. What has happened now, that "you are you and we are we"?

मित्र- Oh, friend- न. लिं. सं. वि. ए. व., यूयम्- you all & वयम्- we- प्र. वि. ब. व. of युष्मद्- you & अस्मद्- I, आवयोः-of two of us- ष. वि. द्वि. व. of अस्मद्- I, we, मतिः- thinking, understanding, mind- स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., जातम्- caused, occasioned, brought about- न. लिं. प्र. वि. ए. व.- जात- क. भू. धा. वि. of जन्- जायते ४ ग. आ. प. to take place, happen, to be born, आसीत्- happened to be- अनद्यतन भूत. प्र.. पु. ए. व. of अस्- अस्ति २ ग. प. प. to be, to exist, अधुना- now, at this time, इति- a particle used to report this very word spoken: thus, in this manner, किम्- a particle of interrogation: what, why- all अव्ययs

काष्ठादग्निर्जयते मथ्यमानाद्
भूमिस्तोयं खन्यमाना ददाति।
सोत्साहानां नास्त्यसाध्यं नराणां
मार्गारब्धाः सर्वयत्नाः फलन्ति ॥२३९॥ - कालिदास

मथ्यमानात् काष्ठात् अग्निः जायते। खन्यमाना भूमिः तोयम् ददाति। सोत्साहानाम् नराणाम् (किमपि) असाध्यम् न अस्ति। (तेषाम्) मार्गारब्धाः सर्वयत्नाः फलन्ति॥

Fire is generated when pieces of wood are rubbed against each other. Ground yields water when dug deep enough. Nothing is impossible for men who put in efforts with great energy. Their all endeavours started with proper course of action yield (desired) results

मथ्यमानात् & काष्ठात्- both in न. लिं. पं. वि. ए. व. of मथ्यमानम्- getting rubbed against each other- मथ्यमान-कर्मणि वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of मथ् (मंथ)- १, ९ ग. प. प. मथति- मंथति, मध्राति to churn, strike against each other & काष्ठम्- piece of wood timber, अग्निः- fire- in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., खन्यमाना- one getting dig up, excavated- खन्यमान- कर्तरि वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of खन्- खनति-ते १ ग. उ. प. to dig up, excavate & भूमिः- ground, earth- both in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., जायते, ददाति & अस्ति- all in वर्त. प्र. पु. ए. व. of जन्- ४ ग. आ. प. to be born, produced, to happen, दा- ददाति- दत्ते ३ ग. उ. प. to give, grant, yield & अस्- २ ग. प. प. to be, to exist, फलन्ति- in वर्त. प्र. पु. ब. व. of फल्- फलति- to bear fruit, yield, produce, सोत्साहानाम् & नराणाम्- both in पु. लिं. ष. वि. ब. व. of सोत्साहः- one with inclination, effort- उत्साहः- effort, exertion, inclination desire- सह- अव्यय- together, with- उत्साहेण सह- सोत्साहः- सहबहुव्रीहि स. & नरः- man, human, person, असाध्यम्- impossible, not achievable- साध्यम्- achievable, feasible- न साध्यम्- असाध्यम्- नज् तत्पुरुष स.- in न. लिं. प्र. वि. ए. व., & तोयम्- water- in न. लिं. द्वि. वि. ए. व., मार्गारब्धाः & सर्वयत्नाः- both in पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of मार्गारब्धः- मार्ग- right way, proper course आरब्धः- commenced, begun, set about- क. भू. धा. वि. of आ+ रभ्- १ ग. आ. प.

प. to begin, commence- मार्गण आरब्धः- तृ. तत्पुरुष स. & सर्वयतः- all efforts- सर्वः- all, entire, every, यतः- effort, endeavour- सर्वः यतः- वि. पू. प. कर्मधारय स., न-नो, not- अव्यय

बहुधाप्यागमैभिन्नाः पन्थानः सिद्धिहेतवः ।

त्वयेव निपतन्त्योदा जाह्वीया इवार्णवे ॥२४०॥- कालिदासकृत रघुवंश १०.२६

सिद्धिहेतवः पन्थानः, आगमैः बहुधा भिन्नाः, अपि, जाह्वीयाः ओद्याः अण्वि इव, त्वयि एव, निपतन्ति ॥

"The paths for attainment of one's objectives, stated by scriptures are different in many ways. However, they all merge into you alone, just like various streams of river Ganga (finally) merge into the ocean."

The Gods were being harassed by King Raavana. They went to Lord Vishnu for help. They thus praised Him. Lord Vishnu promised them that He would be born as Lord Rama.

सिद्धिहेतवः, पन्थानः, भिन्नाः, जाह्वीयाः & ओद्याः- all in पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of सिद्धिहेतुः- accomplishment of set goal- सिद्धिः- स्त्री. लिं.- accomplishment, gain, achievement, complete attainment- (सिध्-सिध्यति ४. ग. प. प. to be accomplished, gained), हेतुः- motive, reason, purpose- सिद्धिः हेतुः यस्य सः- सिद्धिहेतुः- बहुत्रीहि स., पथिन्- road, approach, way, journey, भिन्नः- different, divided, split, separated- क. भू. धा. वि. of भिनति- भिंत्ते ७ ग. उ. प. to break, split, जाह्वीयः- adjctv- belonging to जाह्वी- adopted daughter of King जहनु- river Ganga & ओद्यः- stream, current, आगमैः- in पु. लिं. तृ. वि. ब. व. of आगमः- sacred writing or scripture, traditional doctrine or precept, अण्वि- in पु. लिं. स. वि. ए. व. of अण्विः- ocean, sea, त्वयि- in you- स. वि. ए. व. of युष्मद्- you, निपतन्ति- वर्त. प्र. पु. ब. व. of नि+पत्- to merge, sink down- (पत्- पतति १ ग. प. प. to fall, to come down), बहुधा- in many ways, diversely, variously, अपि- also, even, इव- like, similar to, एव- just merely, only- all अव्यय

अप्रशस्तानि कार्याणि यो मोहादनुतिष्ठति ।

स तेषां विपरिभ्रंशाद् भ्रंश्यते जीवितादपि ॥२४१॥- महाभा उद्योगपर्व ५.३८.२२

यः मोहात् अप्रशस्तानि कार्याणि अनुतिष्ठति, सः तेषाम् विपरिभ्रंशात्, जीवितात् अपि भ्रंश्यते ॥

One, who continues to perform improper works under delusion, will stray away from his own life due to excessive adverse reactions

यः & सः- पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of यद्- who & तद्- he, मोहात्, विपरिभ्रंशात् & जीवितात्- all in- पु. लिं. पं. वि. ए. व. of मोहः- delusion of the mind, confusion, infatuation, विपरिभ्रंशः- excessively adverse decline- विपरि- अव्यय- excessively adverse & भ्रंशः- deviation, decline, destruction- (भ्रंश्- भ्रंश्यते ४ ग. आ. प. to tumble, stray away from, to deviate)- भ्रंशाम् विपरिकृत्य- विपरिभ्रंशाम्- अव्ययीभाव स. & जीवितः- living, life, existence- जीवित- क. भू. धा. वि. of जीव्- जीविति- १ ग. प. प. to live, to be alive, अप्रशस्तानि & कार्याणि- न. लिं. द्वि. वि. ब. व. of अप्रशस्तम्- disgraceful, unworthy- न प्रशस्त- अप्रशस्त- नज् तत्पुरुष स..- प्रशस्त- praiseworthy, excellent, commendable- क. भू. धा. वि. of प्र+ शंस्- to very much praise- (शंस्- शंसति १ ग. प. प. to praise, extol) & कार्यम्- work, action, doing- कार्य (also कृत्य, कर्तव्य & करणीय)- क. वि. धा. सा. वि. of कृ- करोति- कुरुते ८ ग. उ. प. to do, अनुतिष्ठति- in वर्त. तृ. पु. ए. व. of अनु+ स्था- to perform, do, act, practice, follow- (स्था- तिष्ठति १ ग. प. प. to stand, stay, abide, dwell) & भ्रंश्यते- कर्मणि प्रयोग तृ. पु. ए. व. of भ्रंश्- भ्रंश्यते ४ ग. (see above), तेषाम्- of them- पु. लिं. ष. वि. ब. व. of तद्- he, अपि- even, also- अव्यय

स्थानवृद्धिक्षयज्ञस्य षाढगुण्यविदितात्मनः ।

अनवज्ञातशीलस्य स्वाधीना पृथिवी नृप ॥२४२॥ -महाभा उद्योग- ५.३८.२५ - सुधर्मादिनपत्रिका

नृप, स्थान-वृद्धि-क्षय-ज्ञस्य, षाढगुण्य-विदितात्मनः (तथा) अनवज्ञात-शीलस्य, पृथिवी स्वाधीना (भवति) ॥

Oh, King, The Earth is controlled by a person who knows the place, its development and the losses, who himself is aware of six expedients and who has unblemished character.

नृप- पु. लिं. सं. वि. ए. व. of नृपः- King- नृ- a man, person, नृन् पाति इति- उपपद तत्पुरुष स., स्थानवृद्धिक्षयज्ञस्य, षाढगुण्यविदितात्मनः & अनवज्ञातशीलस्य- पु. लिं. ष. वि. ए. व. of स्थानवृद्धिक्षयज्ञः- one who has complete knowledge of the ground situation, development and losses of the nation- स्थान- न. लिं.- place, position, वृद्धि- स्त्री. लिं.- development, growth, क्षय- loss, destruction, ज्ञः- knowing, familiar with- स्थानम् च वृद्धिः च क्षयः च- स्थानवृद्धिक्षयः- द्वंद्व स. & स्थानवृद्धिक्षयम् जानाति इति- स्थानवृद्धिक्षयज्ञः- उपपद तत्पुरुष स., षाढगुण्यविदितात्मन्- one who is well aware of six expedients to be used by a ruler- षष्- six, गुण- virtue, quality- षण्णाम् गुणानाम् समाहारः- षाढगुण्यम्- न. लिं. ए. व. द्विगुसमास- six expedients to be used by a ruler- (सन्धि-विग्रह-यान-आसन-द्वैधीभव-आश्रयान्- इति षड्गुणान), विदितः- known, knowledgeable- क. भू. धा. वि. of वद्- वेति २ ग. प. प. to know, understand, आत्मन्- self, one's own- षाढगुण्यम् विदितः यः सः- षाढगुण्यविदितः & षाढगुण्यविदितः आत्मा यस्य सः- षाढगुण्यविदितात्मन्- both बहुव्रीहि स. & अनवज्ञातशीलः- one with unblemished character- ज्ञात- known, ascertained- क. भू. धा. वि. of ज्ञा- जानाति- जानीते ९ ग. उ. प. to know- अव- अव्यय- a prefix implies: disrespect, littleness- अवज्ञातः- disrespected, contemptible- न अवज्ञातः- अनवज्ञात- highly respected, uncontemptible, शीलः- character, nature, disposition- अनवज्ञातम् शीलम् यस्य सः- अनवज्ञातशीलः- बहुव्रीहि स., स्वाधीना- fully under one's control- स्व- one's own, self, आधीन- under the control- क. भू. धा. वि. of आ+धि- to be under control- (धि- धिनोति ५ ग. प. प. to please, satisfy) & पृथिवी- the earth, world- both in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व.,

ब्राह्मणं ब्राह्मणो वेद भर्ता वेद स्त्रियं तथा ।

अमात्यं नृपतिर्वेद राजा राजानमेव च ॥२४३॥ -महाभा उद्योग-५.३८.२८ -सुधर्मादिनपत्रिका

ब्राह्मणः ब्राह्मणम् वेद, भर्ता स्त्रियम् वेद, नृपतिः अमात्यम् वेद, तथा राजा राजानम् एव च (वेद) ॥

A Brahmin understands another Brahmin. A husband knows his wife very well. A King knows his minister well. A ruler is understands the other ruler well.

ब्राह्मणः- one who has realised ब्रह्मन्, a member of priestly class befitting a ब्राह्मण- (जन्मना जायते शूद्रः संस्कारात् भवेत् द्विजः। वेद-पाठात् भवेत् विप्रः ब्रह्म जानातीति ब्राह्मणः ||), नृपतिः- King, Ruler- नृ- a man, person & पतिः- master, husband- नृणाम् पतिः- नृपतिः- ष. तत्पुरुष स., भर्ता (भर्तु)- a husband, master, राजा (राजन्)- King- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., ब्राह्मणम्, अमात्यम् & राजन्- King, स्त्रियम्- in स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of ब्राह्मणः- see above, अमात्यः- Minister, Councillor & राजन्- King, स्त्रियम्- in स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of स्त्री- a wife, woman, वेद (वेत्ति)- वर्त. तृ. पु. ए. व. of विद्- २ ग. प. प. to know, understand, तथा- likewise, similarly, एव- only, merely, just, च- and- all अव्ययः

**गृणहन्तु सर्वे यदि वा यथेष्टं
नास्ति क्षतिः कापि कवीश्वराणाम् ।**

रत्नेषु लुप्तेषु बहुष्मत्यै-

-रद्यापि रत्नाकर एव सिन्धुः ॥२४४॥ -विक्रमङ्गदेवचरितम्

सर्वे कवीश्वराणाम् (काव्येषु) यदि वा यथेष्टम् गृणहन्तु । (तथापि तेषाम्) का अपि क्षतिः न अस्ति । (यथा) अमर्त्यैः
बहुषु रत्नेषु लुप्तेषु, अद्य अपि सिन्धुः रत्नाकरः एव (अस्ति) ॥

Let all pick up all or whatever desired works from the great writers! They will not loose anything! Gods took away lots of jewels (from the ocean) but it still remains a mine of jewels, even today.

(Gods took away many jewels after the Samudra Manthan along with Asuras, while searching for the divine nectar.)

This can also apply to giving away your knowledge to others. Does this apply to India when hundreds of brilliant people are moving overseas?

सर्वे- पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of सर्वः- all, entire, whole, कवीश्वराणाम्- पु. लिं. ष. वि. ब. व. of कवीश्वरः- lord among the poets, eminent writer- कवि:- a writer, poet ईश्वरः- lord, master- कवीषु ईश्वरः- स. तत्पुरुष स., यथेष्टम्- as much as desired, according to wish- न. लिं. द्वि. वि. ए. व.- यथा- अव्यय- as, like, similar to & इष्टम्- desire, wish- इष्टम् अनुसृत्य- यथेष्टम्- अव्ययीभाव स., गृणहन्तु- आज्ञार्थ प्र. पु. ब. व. of ग्रह- गृणहाति- गृणहीते ९ ग. उ. प. to seize, lay hold of, catch, grasp, का- which, what, का अपि- whatsoever & क्षतिः- loss, damage, decline- both in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., अस्ति- वर्त. प्र. पु. ए. व. of अस्-२ ग. प. प. to be, to exist, अमर्त्यैः- पु. लिं. तृ. वि. ब. व. of अमर्त्यः- immortal, God, मर्त्य- adjctv-mortal- न मर्त्य- अमर्त्य- नज् तत्पुरुष स., बहुषु, रत्नेषु & लुप्तेषु- न. लिं. स. वि. ब. व. of बहु- adjctv- many, lot of, plenty, रत्नम्- news, precious thing, anything best or excellent & लुप्तम्- लुप्त- क. भू. धा. वि. of लुप्- लुप्तिः- ते- ६ ग. उ. प. to take away, seize, destroy, rob, सिन्धुः- ocean, sea & रत्नाकरः- रत्नम्- jewel आकरः- mine, rich source- रत्नानाम् आकरः- ष. तत्पुरुष स.- both in- पु. लिं. प्र. वि. ए. व., एव- just, merely only, यदि- if, in case, वा- or, if, यदि वा- if in case, in the event of, अद्य- today, this day, अपि - even, also, अद्य अपि- even today, न- no, not- all अव्ययः

लोभमूलानि पापानि रसमूलाश्च व्याधयः। इष्टमूलानि शोकानि त्रीणि त्यक्त्वा सुखी भव ॥२४५अ॥

लोभमूलानि पापानि संकटानि तथैव च। लोभात्प्रवर्तते वैरं अतिलोभात्विनश्यति ॥२४५ब॥

अ) पापानि लोभमूलानि (भवन्ति)। व्याधयः रसमूलाः (भवन्ति तथा)। शोकानि इष्टमूलानि (भवन्ति)। (तद कारणात् त्वम् एतानि) त्रीणि त्यक्त्वा सुखी भव ॥

ब) पापानि लोभमूलानि (भवन्ति)। संकटानि तथा एव च (लोभमूलानि भवन्ति)। लोभात् वैरम् प्रवर्तते (तथा) अतिलोभात् (मनुष्यः) विनश्यति ॥

A) Greed is the root cause of all sins. Eating too much tasty food is the root cause of all diseases. Excessive desires are the root cause sadness. (Therefore) be happy, staying away from these three.

B) Greed is the root cause of all sins as well as all problems. The greed causes animosity. Excessive greed causes total destruction.

लोभमूलानि, इष्टमूलानि, पापानि, शोकानि & संकटानि- all in न. लिं. प्र. वि. ब. व. of- लोभमूलम्- one that is caused by greed- लोभः- greed, covetousness, मूलम्- root-cause- लोभः एव मूलम् यस्य तद्- लोभमूलम् & इष्टमूलम्- one that is caused by desire or longing- इष्टम्- desirous, liked- (इष्ट- क. भूधा. वि. of इष्ट- इच्छति द् ग. प. प. to want, desire)- इष्टम् एव मूलम् यस्य तद्- इष्टमूलम्- both बहुव्रीहि स., पापम्- sin, crime, evil, शोकम्- sorrow, grief, distress & संकटम्- difficulty, peril, danger, त्रीणि- in न. लिं. द्वि. वि. ब. व. of त्रि- three, रसमूलाः & व्याधयः- both in पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of रसमूलः- one that is caused by choice of taste- रसः- taste, inclination for a thing, रसः एव मूलः यस्य सः- रसमूलः- बहुव्रीहि स. & व्याधिः- sickness, ailment, disease, त्यक्त्वा- after leaving, forgoing, abandoning- पूका. वा. त्वान्त धा. सा. अव्यय of त्यज्- त्यजति- १ ग. प. प. to leave, quit, abandon, सुखी- in पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of सुखिन्- one who is contended, happy, भव- आज्ञार्थ म. पु. ए. व. of भू- भवति १ ग. प. प. to be, to exist, to become, लोभात् & अतिलोभात्- both in पु. लिं. पं. वि. ए. व. of लोभः- greed, & अतिलोभः- extreme greed- अति- अव्यय- extreme, excessive, very much- लोभम् अतिकृत्य- अतिलोभः- अव्ययीभाव स., वैरम्- enmity, quarrel, hostility- in न. लिं. प्र. वि. ए. व., प्रवर्तते & विनश्यति- both वर्त. प्र. पु. ए. व. of प्रे+ वृत्- to arise, to happen, be produced - (वृत्- वर्तते १ ग. आ. प. to be, to exist) वि+ नश्- to get destroyed, to be ruined- (नश्- नश्यति ४ ग. प. प. to be lost), च-and, तथा- likewise, similarly, एव- just, merely, only- all अव्ययः

वदनं दशनविहीनं वाचो न परिस्फुटा गता शक्तिः।

अव्यक्तेन्द्रियशक्तिः पुनरपि बाल्यं कृतं जरया ॥२४६॥ पाभे: अव्यक्तेन्द्रियशक्तिः= विगता चेन्द्रियवृत्तिः

जरया वदनम् दशनविहीनम् (जातम्), वाचः न परिस्फुटाः, शक्तिः गता (तथा) इन्द्रियशक्तिः अव्यक्ता (भूता)-- इन्द्रियवृत्तिः विगता च-- (अथ वार्द्धक्ये) पुनः अपि बाल्यम् कृतम् ॥

With the onset of old age, mouth became toothless. Speech became unclear. Strength diminished. Bodily organs lost their abilities. It is indeed childhood all over again!

वदनम्- face, mouth, दशनविहीनम्- दशनम्- tooth, विहीनम्- without, devoid of- विहीन- क. भूधा. वि. of वि+ हा- to abandon, to be without- (हा- जहाति २ ग. प. प. to quit, leave)- दशनैः विहीनम्- दशनविहीनम्-त्. तत्पुरुष स., बाल्यम्- childhood, child-like condition & कृतम्- done, created- कृत- क. भूधा. वि. of कृ- करोति- कुरुते ८ ग. उ. प. to do, make- all in न. लिं. प्र. वि. ए. व., वाचः & परिस्फुटाः- both in स्त्री. लिं. प्र. वि. ब. व. of वाच- talk, speech & परिस्फुट- distinctly audible, very clear- परि- अव्यय- very, much, distinct, स्फुट- adjctv- clear, plain, manifest- स्फुटम् परिकृत्य- परिस्फुटम्- अव्ययीभाव स., गता & विगता- gone, diminished, disappeared- गत & विगत- क. भूधा. वि. of गम्- to go & वि+ गम्- to vanish, १ ग. प. प., शक्तिः- strength, energy, अव्यक्ता- adjctv- undetermined, not manifest- व्यक्त- क. भूधा. वि. of वि+ अंज- to reveal, manifest- (अंज- अनक्ति ७ ग. प. प. to represent, to make clear)- न व्यक्त- अव्यक्त- नज् तत्पुरुष स., इन्द्रियशक्तिः- power of organs of senses- इन्द्रियम्- organ of sense, शक्तिः- power- इन्द्रियाणाम् शक्तिः- इन्द्रियशक्तिः & इन्द्रियवृत्तिः- functions of bodily parts, sensory organs- वृत्तिः- action, movement, function, condition, इन्द्रियाणाम् वृत्तिः- इन्द्रियवृत्तिः- both ष. तत्पुरुष स., जरया- स्त्री. लिं. त्. वि. ए. व. of जरा- old age, infirmity, न- no, not, पुनः (पुनर)- again, once more, anew, अपि- also, even- all अव्ययः

आदित्यचन्द्रावनिलानलौ च द्यौभूमिरापो हृदयं यमश्च ।

अहश्च रात्रिश्च उभे च संध्ये धर्मश्च जानाति नरस्य वृत्तम् ॥२४७॥ -महाभा - १.७४.३०

आदित्य-चन्द्रौ, अनिल-अनलौ च द्यौ-भूमिः, आपः, हृदयम्, यमः च, अहः च, रात्रिः च, उभे संध्ये च, धर्मः च, नरस्य वृत्तम् जानाति ॥

The Sun and the Moon, the Gods of Wind and Fire, the Heaven and the Earth, the water, one's own heart or consciousness, the God of Death, the Day and the Night as well as both the twilight periods and one's Dharma know every action of a person (during his life time on this earth).

आदित्यचन्द्रौ- Sun and Moon- **आदित्यः-Sun**, **चन्द्रः- Moon**- **आदित्यः च चन्द्रः च-** **आदित्यचन्द्रौ & अनिल-** God of Wind **अनलः- God of Fire**, **अनिलः च अनलः च-** **अनिलानलौ- both in-** पु. लिं. प्र. वि. द्वि. व.- द्वंद्व स., द्यौः (द्यो)- heaven, sky, paradise, भूमिः- earth- द्यौः च भूमिः च- द्यौभूमिः- द्वंद्व स. & रात्रिः- night- both in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., आपः (आपस)- Water, हृदयम्- heart, mind & अहः(अहस)- day, day time- all in न. लिं. प्र. वि. ए. व., यमः- God of Death & धर्मः- prescribed codes of conduct- Dharma- both in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., उभे & संध्ये- both in स्त्री. लिं. प्र. वि. द्वि. व. of उभय- pron. adjctv- pair of, both & संध्या- morning or evening twilight period, नरस्य- पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of नरः- man, person, वृत्तम्- पु/न. द्वि. वि. ए. व. of वृत्त- action, doing, function, behaviour, conduct- क. भू. धा. वि. of वृत्- वर्तते १ ग. आ. प. to act, bhave, conduct, जानाति- वर्त. प्र. पु. ए. व. of ज्ञा- जानाति- जानीते १ ग. उ. प. to know, understand, च-and- अव्यय

निरर्थं कलहं प्राज्ञो वर्जयेन्मूढसेवितम्।

कीर्तिं च लभते लोके न चानर्थेन युज्यते ॥२४८॥ -महाभा उद्योग-५.३८.३१ -सुधर्मादिनपत्रिका

प्राज्ञः मूढसेवितम् निरर्थम् कलहम् वर्जयेत्। (तथा कृतेन सः) **कीर्तिम् च लभते** (तथा) लोके अनर्थेन न च युज्यते॥

A wise man should avoid meaningless quarrel involving stupid people. By doing that, he gets renown and does not face any calamity in this world.

प्राज्ञः- a wise man, an intelligent person- पु. लिं. प्र. वि. ए. व., **मूढसेवितम्-** involving stupid people- मूढ- stupid, foolish- क. भू. धा. वि. of मुहू- मुह्यति ४ ग. प. प. to be stupid, foolish & सेवितम्- attended by, pursued, involved- सेवित- क. भू. धा. वि. of सेव- सेवते १ ग. आ. प. to serve pursue- मूढेन सेवितम्- तृ. तत्पुरुष स., **निरर्थम्-** meaningless, useless- निर- अव्यय- without, devoid of- अर्थ- meaning purpose, substance- अर्थेन विना- निरर्थम्- अव्ययीभाव स. & **कलहम्-** quarrel, strife- all in- पु/न. लिं. द्वि. वि. ए. व., वर्जयेत्- विर्यर्थ प्र. पु. ए. व. of वृज्- वर्जयति- ते १० ग. उ. प. to avoid, shun, **कीर्तिम्-** स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of **कीर्तिः-** fame, renown, glory, लभते- वर्त. प्र.. पु. ए. व. of लभ- १ ग. आ. प. to get, receive, लोके- पु/न. लिं. स. वि. ए. व. of लोक- world, people, अनर्थेन- पु/न. लिं. तृ. वि. ए. व. of अनर्थ- misfortune, calamity, nonsense- न अर्थ- अनर्थ- नज् तत्पुरुष स., युज्यते- gets involved in- कर्मणि प्रयोग प्र. पु. ए. व. of युज्- युनक्ति- युक्ते ७ ग. उ. प. to furnish, endow with, set, च- and, न- no, not- अव्ययः

शशिना च निशा निशया च शशी शशिना निशया च विभाति नभः।

पयसा कमलं कमलेन पयः पयसा कमलेन विभाति सरः।

मणिना वलयं वलयेन मणिमणिना वलयेन विभाति करः।

कविना च विभुर्विभुना च कविः कविना विभुना च विभाति सभा ॥२४९॥

शशिना च निशा (विभाति)। निशया च शशी (विभाति)। नभः शशिना निशया च विभाति।
पयसा कमलम् (विभाति)। कमलेन पयः (विभाति)। सरः पयसा कमलेन (च) विभाति।
मणिना वलयम् (विभाति)। वलयेन मणिः (विभाति)। करः मणिना वलयेन (च) विभाति।
कविना च विभु (विभाति)। विभुना च कविः (विभाति)। सभा कविना विभुना च विभाति ॥

Night is beautiful due to the Moon. Moon shines because of the night. Because of both the Moon and the night, the sky looks very splendid.

Lotus shines in the water and the water (pond) looks very beautiful because of lotus. Due to both the water and the lotus, the lake looks splendid.

The bracelet looks beautiful by the jewel and the jewel shines in the bracelet. Due to both the bracelet and the jewel, the hand looks great.

The poet delights the King and the King shines the poet. Due to both the great poet and the King, a gathering is most delightful.

(The last sentence reminds me of "Katyar Kalajaat Ghusali Darbar")

Many objects which are nice and beautiful on their own attain their full glory when they are combined together on a third party.

शशिना, मणिना, कविना & विभुना- all in पु. लिं. तृ. वि. ए. व. of शशिन्- the Moon, मणिः- a jewel, gem, precious stone, कविः- poet, philosopher, thinker & विभुः- King, Master, Lord, शशी (शशिन), मणिः, करः- hand, कविः & विभुः- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., निशया- स्त्री. लिं. तृ. वि. ए. व. of निशा- night & निशा & सभा- an assembly, gathering, court- both in- स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., पयसा, कमलेन & वलयेन- all in न. लिं. तृ. वि. ए. व. of पयः (पयस)- water, कमलम्- a lotus, वलयम्- bracelet, armlet, ring, पयः (पयस), कमलम्, वलयम्, नभः (नभस)- sky, सरः (सरस)- lake, pond- all in न. लिं. प्र. वि. ए. व., विभाति- वर्त. प्र. पु. ए. व. of वि+ भा- to be very splendid, shining, beautiful- (भा- भाति- to be splendid, to shine), च- and- अव्यय

नारिकेलसमाकारा दश्यन्तेऽपि हि सज्जनाः।

अन्ये बदरिकाऽऽकारा बहिरेव मनोहराः॥२५०॥ -हितोपदेश-मित्रलाभः, शारदाप्रकाशसंघ

पाभे: अपि हि सज्जनाः= खलु सज्जनाः = हि सुहृज्जनाः:

सज्जनाः (सुहृज्जनाः) नारिकेलसमाकाराः अपि हि (खलु) दश्यन्ते। अन्ये (तु) बदरिकाऽऽकाराः बहिः एव मनोहराः (भवन्ति) ॥

Noble people indeed appear like a coconut (rough and tough from outside but sweet and tasty inside). But the others are like that of a jujube fruit (बदरिका- बेर- in Hindi, बोर in Marathi), very pleasing externally (with hard seed inside and tasteless)

सज्जनाः, सुहृज्जनाः नारिकेलसमाकाराः, बदरिकाऽऽकाराः, मनोहराः & अन्ये- all in पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of सज्जनः- a noble or good person, सत्- good, noble & जनः- person, people & सुहृज्जनः- a kind hearted person, friend- हृद्- न. लिं- heart, mind, सुभगः हृदयः यस्य सः- सुहृद्- one with a kind heart- बहुव्रीहि स. & सुहृद् जनः- सुहृज्जनः- both- वि. पू. प. कर्मधारय स., नारिकेलसमाकारः- one who appears

like a coconut- नारिकेरः-लः- a coconut, सम- adjctv- like, equal, similar, आकारः- form, shape, figure, appearance- समः आकारः- समाकारः- वि. पू. प. कर्मधारय स. & नारिकेलः इव समाकारः यस्य सः- नारिकेलसमाकारः- बहुव्रीहि स., बदरिकाऽऽकारः- one who appears like a jujube fruit- बदरिका- jujube fruit (बेर- in Hindi, बोर in Marathi)- बदरिका इव आकारः यस्य सः- बहुव्रीहि स.-, मनोहरः- pleasing, captivating- मनस्- न. लिं.- mind, heart- मनः हरति इति- मनोहरः- उपपद तत्पुरुष स. & अन्यः (अन्यत)- other, another, दृश्यन्ते- कर्मणि प्रयोग प्र. पु. ब. व. of दृश्- पश्यति १ ग. प. प. to see, behold, अपि- even, also, हि & खलु- indeed, surely, बहिः (बहिस)- outside, externally, outwardly, एव- just, merely, only- all अव्ययः

प्रसादो निष्फलो यस्य क्रोधश्चापि निरर्थकः।

न तं भर्तारमिच्छन्ति षण्ठं पतिमिव स्त्रियः॥२५१॥ -महाभाउद्योग.५.३८.३२, सुधर्मादिनपत्रिका

यस्य प्रसादः निष्फलः, क्रोधः च अपि निरर्थकः (अस्ति), तम् भर्तारम्, स्त्रियः षण्ठम् पतिम् इव न इच्छन्ति॥

Just like the women who do not wish a eunuch for a husband, no one wants a King, whose grace does not bear any fruits and even whose anger is worthless.

यस्य- whose- पु. लिं. ष. वि. ए. व. of यद्- who, प्रसादः- graciousness, kindness, निष्फलः- fruitless, useless, vain- निस् (निर)- अव्यय- prefix implies devoid of, without- फलम्- न. लिं- fruit, result- फलेन विना यः सः- निष्फलः & निरर्थकः- meaningless, of no use- अर्थम्- purpose, use, meaning- निर्गतिः अर्थः यस्मात् सः- निरर्थः- क- suffix implies: generating, doing- both बहुव्रीहि स. & क्रोधः- anger, displeasure- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., तम्, भर्तारम्, षण्ठम् & पतिम्- all in पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of तद्- he, भर्त्- master, lord, husband, षण्ठः- eunuch, a person of neuteral gender & पतिः- husband, master, owner, स्त्रियः- स्त्री. लिं. प्र. वि. ब. व. of स्त्री- woman, wife, इच्छन्ति- वर्त. प्र. पु. ब. व. of इष्- इच्छति ६ ग. प. प. to want, desire, wish to have, इव- like, similar to, च- and अपि- even, also, न- no not- all अव्ययः

वृथा वृष्टिः समुद्रेषु वृथा तृप्तेषु भोजनम्।

वृथा दानं धनाढ्येषु वृथा दीपो दिवापि च॥२५२॥ चाणक्य नीति ५ .१६

पाभे: दिवापि च= दिने यथा

समुद्रेषु वृष्टिः वृथा (भवति) | तृप्तेषु भोजनम् वृथा (भवति) | धनाढ्येषु दानम् वृथा (भवति) | (तथा) दिवा दीपः अपि च (वृथा भवति) ||

A rainfall in oceans serves no purpose. Offering food to a fully satisfied person after a meal is useless. Donation to a person who is abundantly rich is meaningless. Same is the case of lighting a lamp during the day time.

समुद्रेषु, तृप्तेषु & धनाढ्येषु -all in पु. लिं. स. वि. ब. व. of समुद्रः- sea, ocean, तृप्तः- one who is satiated, contented, satisfied- तृप्त- क. भू. धा. वि. of- तृप्- तृप्यति, तृप्नोति & तृपति ४, ५ & ६ ग. प. प. to be satisfied, satiated, pleased & धनाढ्यः- abundantly rich- धनम्- न. लिं.- wealth, money, riches, आढ्य- adjctv- abounding, possessing abundantly, rich in- यस्य धनः आढ्यः अस्ति सः- बहुव्रीहि स.-

धनाद्यः, वृष्टिः- स्त्री. लिं.- Shower of rain, rainfall, भोजनम्- feeding, lunch & दानम्- giving, charity, donation- both in न. लिं. प्र. वि. ए. व., दीपः- lamp- in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., वृथा- no purpose, in vain, useless, unnecessary, दिवा- at day time, by day, अपि- also, even, च- and- all अव्ययः

न बुद्धिर्धनलाभाय न जाड्यमसमृद्धये ।

लोकपर्यायवृत्तान्तं प्राज्ञो जानाति नेतरः ॥२५३॥ -महाभा उद्घोग.५.३८.३३, सुधर्मादिनपत्रिका

बुद्धिः धनलाभाय न (नयति इति) जाड्यम् असमृद्धये न (नयति इति)। प्राज्ञः लोकपर्यायवृत्तान्तम् जानाति न इतरः (जनः जानाति) ॥

Talent or intelligence does not always lead to acquisition of wealth. Inactivity does not always lead to poverty. Only an intellectual understands this conflicting reality in this world, not the others.

बुद्धिः- intellect, talent, power of knowledge- in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., धनलाभाय- in पु. लिं. च. वि. ए. व. of धनलाभः- acquisition of wealth- धनम्- wealth, money, लाभः- acquisition, gain- धनस्य लाभः- धनलाभः- ष. तत्पुरुष स., असमृद्धये- in स्त्री. लिं. च. वि. ए. व. of असमृद्धिः- poverty, loss of wealth- समृद्धिः- prosperity, great growth, opulence- न समृद्धिः- असमृद्धिः- न ज् तत्पुरुष स., जाड्यम्- inactivity, sluggishness- in न. लिं. प्र. वि. ए. व., प्राज्ञः- knowledgeable person, intellectual & इतरः- the other, another-both in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., लोकपर्यायवृत्तान्तम्- in पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of लोकपर्यायवृत्तान्तः- conflicting reality in this world, लोकः/ लोकं - people, world, पर्यायि- due or regular order, succession, method of proceeding, वृत्तान्तः- full account of, a subject topic, full narrative (वृत्त- account, tidings, mode of life, conduct- क. भू. धा. वि. of वृत्- वर्तते १ ग. आ. प. to be, occur, come to pass), अन्तः: (अन्तर)- अव्यय- inside, between, internally- वृत्तस्य अन्तर् - वृत्तान्तम् ,लोकस्य पर्यायः- लोकपर्यायः & लोकपर्यायस्य वृत्तान्तः- लोकपर्यायवृत्तान्तः- all ष. तत्पुरुष स., जानाति- वर्त. प. प. प्र. पु. ए. व. of ज्ञा- जानाति- जानीते १ ग. उ. प. to know, understand, न- no, not-

विपत्तिः कालसञ्चाता दुर्वारा येन केनचित् ।

सायं पद्मवने जाता हानिः केन निवार्यते ॥२५४॥

विपत्तिः कालसञ्चाता (भवति)। (सा) येन केनचित् दुर्वारा (अस्ति)। (दिने प्रफुल्ले) पद्मवने, सायम् जाता हानिः केन निवार्यते?

Disaster is inherent to the passage of time. It is unavoidable any means or by anybody. Who can prevent the damage that happens by evening (to the fully blossomed) lotus pond?

विपत्तिः- calamity, distress, misfortune, दुर्वारा- irresistible, unavoidable- दुर् - अव्यय- prefix implies: hard, difficult- दुःखेन वार्यते इति- दुर्वारः- उपपद तत्पुरुष स.- (कर्मणि of वृ- वारयति-ते- to prevent, to ward off, restrain), जाता- created, caused- जात- क. भू. धा. वि. of जन्- जायते ४ ग. आ. प. to be, become, cause, happen, to be born, कालसञ्चाता- caused by the lapse of time, time bound- कालः- time, period, सञ्चाता- created, caused- क. भू. धा. वि. of सं+ जन्- to grow, cause (जन्- see above)- कालेन सञ्चाता- कालसञ्चाता- त्. तत्पुरुष स., हानिः- damage, loss- all in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., येन केनचित्- by whatever means, by whomsoever & केन- by whom, by what- येन, केन & केनचित्- all in पु/न. लिं. त्. वि. ए. व. of यद्- who, what, which, किम्- who & किम्+ चित्- something, small thing, पद्मवने- न. लिं. स. वि. ए. व. of पद्मवनम्- pond full of lotus- पद्मम्- a lotus,

वनम्- a cluster, a quantity of lotuses or other plants growing in thick bed- पद्मानाम् वनम्- पद्मवनम्- ष. तत्पुरुष स., निवार्यति- कर्मणि प्रयोग of नि+ वृ- निवारयति-ते- वर्त. आ. प. प्र. पु. ए. व to prevent, to ward off, restrain (वृ- वारयति-ते- see above), सायम्- in the evening- अव्यय

अवैमि चैनां अनघेति किं तु लोकापवादो बलवान्मतो मे।

छाया हि भूमेः शशिनो मलत्वेनारोपिता शुद्धिमतः प्रजाभिः ॥२५५॥ -कालिदासकृतरघुवंश १४.४०

(अहम) एनाम् अनघा इति च अवैमि। किम् तु लोकापवादः बलवान् (इति) मे मतः (अस्ति)। प्रजाभिः, (शशिनि पतिता) भूमेः छाया हि, शुद्धिमतः शशिनः मलत्वेन आरोपिता (भवति) ॥

I know for the sure that she has not committed any sin. Nevertheless, my view is that public censuring is very powerful. A mere shadow of the Earth on the spotless Moon is considered blemish by the people.

एनाम्- स्त्री. लि. द्वि. वि. ए. व. of इदम्-she, अनघा- one who is pure, without any sin- अघम्- न. लिं.- न अघम्- अनघम्- नज् तत्पुरुष स, छाया- shadow, shade & आरोपिता- one who is charged, ascribed, blamed- आरोपित- क. भू. ध. वि. of प्रयोजक of आ+ रुह- आरोपयति- ते- (रुह- रोहति १ ग. प. प. to grow, spring up)- all in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., अवैमि- वर्त. उ. पु. ए. व. of अव+ इ- to be aware of, to know, learn- (इ- एति २ ग. प. प. to go, to go to), लोकापवादः- public censuring, criticism of the people- लोक- people, world, अपवादः- censuring, blame, exception, reproach- लोकस्य अपवादः- ष. तत्पुरुष स., बलवान् (बलवत्)- stronger, powerful, mightier- बलम्- strength, power, वत्- suffix implies possession, quality & मतः- opinion, thinking, consideration- मत- क. भू. धा. वि. of मन्- मन्यते- मनुते ४, ८ ग. आ. प. to think, believe- all in पु. लि. प्र. वि. ए. व., मे (मम)- my -ष. वि. ए. व. of अस्मद्- I, प्रजाभिः- तृ. वि. ब. व. of प्रजा- subjects, people, mankind, भूमेः- स्त्री. लिं. ष. वि. ए. व. of भूमिः- earth, शुद्धिमतः & शशिनः- पु. लि. ष. वि. ए. व. of शुद्धिमत्- one who is pure, without any blemish- शुद्धिः- स्त्री. लिं.- purity, cleanliness, मत्- suffix implies quality- शुद्ध्या युक्तः यः सः- शुद्धिमत्- बहुव्रीहि स. & शशिन्- the Moon, मलत्वेन- पुन. लि. तृ. वि. ए. व. of मलत्व- dirtiness, impurity- मलः- मलम्- dirt, taint, blemish, ल्व- suffix implies: quality, nature, किम्-why, what, तु- but, on the other hand- किम् तु- however, nevertheless, इति- a particle used to report the very word spoken- so, thus, in this manner, च- and, हि- surely, indeed- all अव्ययs